

Nagy Ágoston

A jobbágytelken ülő nemesség és a rendi társadalom képe az 1825–27-es diétán*

„[M]egvallom, mindnyájan örömet kibújnánk valami becsülettel ezen dologból, amint száz esztendőktől fogva cselekedték eleink, hogy ahol lehetett, elmellőzték ezt a kérdést, s azért a diót felharapni nekünk hagyták, de bár ha elmellőzték, vagy el nem határozták is azt, csak oly sok visszás rendelkezéssel meg ne rontották volna, hogy máj nap ne kellene annyi bajjal küszködni miatta.”¹

A magyar nemesség mintegy negyedét kitevő jobbágytelken ülők személyükben nemes armalisták voltak, akik úrbéri terheket hordozó földre (zsellérházba stb.) telepedtek le, és azt követően a helyi joggyakorlat (*usus*) alapján vagy adóztak, vagy nem.² Ez a tömeg alkotta a kismemesség leginkább „marginális helyzetben” lévő csoportját.³ A csoportba tartozók jogilag köztes helyzetének rendezését sokáig „elmellőzték”, az csak esetileg, megyei szinten problematizálódott. Országosan az 1825–27-es diétán politizálódott át, amikor viták zajlottak az adófizetésre köteles személyeket, illetve a kezükön lévő ingó és ingatlanvagyon felmérni szándékozó országos összeírásról, melynek célja az adó felosztásának alapját képező, úgynevezett nádori porták számának kiigazítása volt.

A diétai traktátusban az összeírási instrukcióval kapcsolatban 1826. május 29-ével kibocsátott királyi válaszban merült fel az úrbéres telket bíró nemesek összeírásának és megadóztatásának kérdése.⁴ A nemesség egészének érintettsége miatt az instrukcióról folytatott vita hamar ennek a csoportnak az ügyére hegyeződött ki, és a kérdés 1826. június 4-től augusztus 11-ig foglalkoztatta a rendeket, de érintőlegesen később is előkerült. A vita hevességének oka az volt, hogy a felvetésben a rendi alkotmányosság alapelemei, mindenekelőtt az egy és ugyanazon szabadság, illetve a nemesi adómentesség elve váltak vitatottá. Ennek különös jelentőséget ad, hogy a nemesség egésze – bár az esetenkénti inszurrekciók és önkéntes jogcímek révén továbbra is részt vállalt az ország terheiben – törvényileg éppen korszakunkban, az armalistákat a háziadó alól mentesítő 1805:1. törvénycíkket követően került

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-NKE-71 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alpból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Deák Antal, zalai követ Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1826. aug. 1. Molnár 2021: 363.

² Mályusz 1923–1924: 44–45.

³ Dominkovits 1995: 195.

⁴ Iratok 1802: 181–184.

a legközelebb az adómentességhez.⁵ Az ellentétek nemcsak a rendi dualizmus hagyományos relációiban polarizálódtak (ország/nemzet és király, alsó- és felsőtábla), de bizonyos mértékig felülírták az alsótábla kormánypárti-ellenzéki politikai tagozódását, sőt a kérdés eltérő megítélése több esetben a vármegyei küldők és a köve-tek, illetve ugyanazon megye két követe között is súlyos konfliktushoz vezetett.⁶ Az is előfordult, hogy ezt egyikük lemondása követte.⁷ Mivel többen is az utasítá-ruk ellen voksoltak, Zala például úgy utasította követeit, hogy követeljék az utasítá-sok kinyomtatását, eskessék fel rájuk a követeket, és ha eltérnek tőlük, büntessék meg őket.⁸

A diskurzus lényegében rendi-sérelmi mederben zajlott, ám már a kortársak egy része szerint is többről szólt annál. Heves vitát követően végül olyan instruk-ció született, amely összeírni rendelte a jobbágytelkesek kezén lévő úrbéres földet-ke-t, de a személyüket és vagyonukat nem.⁹ Az 1827:7. tc.-kel elrendelt összeírás tapasztalatai nyomán a vita 1832–36-ban folytatódott, végül törvény született a nemesség e csoportjának állami és megyei adó alá vetéséről (1836:11. tc.). Hor-váth Mihály szerint progresszív intézkedés jött létre: a „látszólag csekély fontos-ságu végzésnek, néhány év múlva [...] nagy lett eredménye: a nagyszámu urbéri nemesség e kiváltságától megfosztva lévén, az adóügyre nézve azontúl a többi adózókkal egyesült, s kivívni segíté a közös teherviselés elvének diadalát”.¹⁰ Ezzel szemben Mályusz Elemér értelmezésében a kormány eljárása, mely az adózók ter-heit kívánta csökkenteni, bár „humánus színben” is feltűnhetett, ám azon az ala-pon, hogy a hagyomány jelentette kezdetleges csoportöntudata miatt „egy bizo-nyos számú nemes értékesebb tényező a nemzet fejlődésében, mint ugyanannyi jobbágy”, a nemesség társadalmi koherenciájára nézve „szűklátókörű, egyoldalú, teljesen helytelen, minden egészséges társadalmi fejlődést lehetetlenné tevő fel-fogás”-t testesített meg.¹¹

⁵ Jogilag az időszak végpontját a jobbágytelken ülőket állami és megyei adó alá vető 1836:11. tc. jelenti. Szita 1986: 376. A kora újkorban a nemesség ugyan hangoztatta elvi adómentességét, de a gyakorlatban hozzájárult a közterhekhez: honvédelmi kötelességeinek teljesítése mellett különböző jogcímeken és a parasztoktól ugyan külön, de adózott is. A szatmári békét köve-tően többnyire valóban nem terhelte rendszeres állami adó, ám épp a jobbágytelkesekre vonat-kozó eltérő *usus* miatt ez sosem vált általánossá, ráadásul az armalistákat 1723-tól – az állami hadiadótól (*contributio*) elvben elkülönített – megyei háziadó (*taxa*) fizetésére kötelezték, ami inkább a régi gyakorlat kodifikációs kísérletének, mintsem valami új kezdetének tekinthető. Szi-jártó M. 2005: 156–158.

⁶ Ez történt például Borsod, Heves vagy Hont esetében. Az előbbi kettőhöz lásd Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak, 1826. aug. 25. In: Kazinczy 1910: 88–89. Az utóbbihoz: Napló 1825–27: III. 301.

⁷ Borsodból Vay Ábrahám utasításának megfelelően a jobbágytelkesek megadóztatása ellen, Ra-gályi Tamás mellette szavazott. Vay otthagya a diétát, helyére a liberális ellenzéki Palóczy László került. Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak, 1826. aug. 25. In: Kazinczy 1910: 89.

⁸ Napló 1825–27: III. 315.

⁹ Csak a nemesek által bírt úrbéres szántókat (pozsonyi mérőben) és réteket (embervágóban) írták össze, egyenként „N. N.” cím alatt vagy összesítve (*sessióban*). Vö. Bottló 1957: 246.

¹⁰ Horváth 1864: I. 171–172.

¹¹ Mályusz 1923–1924: 45–46.

Úgy vélem, a vita rendkívül fontos forrása a későrendi társadalmi és politikai gondolkodásnak, így elsősorban a diskurzus nyelve és logikája érdekel. Már a naplóíró Guzmics Izidor megjegyezte, hogy: „Ki irhatta volna le pontról pontra azt mind, ami ezen conscriptió tárgyában előjött az ország Rendei közt? Erre több koncz papirosok kivántatnának”.¹² A királyi választól a feliratig vezető út, a hónapokon át zajló, sokszáz jegyzőkönyvi oldalra rúgó vita, a kerületi és országos ülések, a főrendek és a rendek közötti üzenetváltások részletes feldolgozása meghaladná egy tanulmány kereteit. Ezért megközelítem elsősorban a tudásszociológiához áll közel: céloom bemutatni a vitában a jobbágytelken ülő nemességgel, rajtuk keresztül a rendi normával, az ország rendi és ezt keresztülmetsző osztálytagozódásával,¹³ a közterhek jellegével és alapjaival, a nemesség szabadságaival és kötelességeivel kapcsolatban megjelenő, politikailag motivált képzeteket és fogalmakat.

Mivel a konkrét ügy csak a 105. üléstől került elő, az utasításokért felelős deputációk időközben dolgozták ki, majd fogadtatták el a megyei álláspontot a közgyűléssel, mely pótutasításban közölte azt a követekkel,¹⁴ akik ezek beérkezéséig kénytelenek voltak „voksukat” alaputasításuk általános megfogalmazásaira és a helyi szokásjogra (*usus*) alapozni.¹⁵ A megyék és követeik – adott esetben egymástól eltérő – álláspontja részleteiben csak összehasonlítható megyei levéltári kutatások keretei között lenne rekonstruálható,¹⁶ ezért – e forrástípus minden korlátja ellenére¹⁷ – alapvetően a hivatalos diétai naplóra és iratokra hagyatkoztam, míg a törvényhatósági szinten zajló folyamatok szemléltetésére Pest megye iratait

¹² Vaszary 1883: 255–256.

¹³ Vö. Tóth 1991. Dolgozatomban jelentős mértékben támaszkodtam Tóth Zoltán tanulmányára.

¹⁴ Pest deputációja, érzékelve, hogy hosszú vitákra lehet számítani, és hogy az előre nem látható ügyek gyors reakciót kívánnak, előterjesztette, hogy az utasítások előkészítésére nevezzenek ki egy állandó bizottságot, amelyet az alispánok, ha jelentés érkezik, azonnal összehívhatnak, és amely a véleményét a kivételesen kéthetente tartott közgyűlés elé terjeszthetné. A követeket utasítani javasolta arra, hogy minden 8 napban, „akár történt valami változás, akár se, Tudositást tégyenek, [...] ha valamely Különös Környűállás adná magát elő, azt azonnal Estafetaliter megírják”. MNL PML IV.3.a. 1825. okt. 17. 3773. sz. 1236. Ezt a közgyűlés jóváhagyta és kiadta utasításba: MNL PML IV.3.c. 415. doboz 3754, 3755. sz. 1825. okt. 18.

¹⁵ Borsod utasítása csak annyit tartalmazott, hogy ha szóba kerülne a porták kiigazítása, arról rögvest tudósítsák a megyét, „hogy az adózó népünkön fekvő sok inségek igaz és eleven lerajzolásával róllok való gondoskodásunknak [...] eleget tehessünk”. Seresnő Szegőfi (közread.) 1987: 29. Zala utasításba adta, hogy mivel „a portáknak regulatója a terheknek igazságos felosztására nézve igen szükséges”, ezért érzék el a vonatkozó országos munkálat tárgyalását. Molnár 2003: 18.

¹⁶ Az alaputasítások közül egyedül a borsodi és a zalai került publikálásra, de a pótutasítások mindkét esetben hiányoznak.

¹⁷ Az 1825–27-es hivatalos napló műfajilag még a jegyzőkönyv és a napló ötvözete, így – egyéb forrás híján – a legtöbb esetben nem állapítható meg, melyik követ szólalt fel. Amikor az „egyik”, illetve a „másik követ” véleményét is közölték, az általában érvelési többletet hordozott, vagy ellentétet jelenített meg. A továbbiakban a korabeli szóhasználatot veszem át és beszélek a megye álláspontjáról, illetve adott esetben „egyik” és „másik” követről. Dobszay 2019: 281–288.

használtam fel.¹⁸ Esetenként egodokumentumokat (magánnapló, levelezés) is bevontam a vizsgálatba.¹⁹

A VITA MENETE

Az összeírással a kormányzat célja az állandó hadsereg finanszírozását biztosító, döntően a nem-nemes jobbágyok által fizetett hadiadó (*contributio*) alapjának védelme, esetleges bővítése volt. Ennek összegét egy politikai alkufolyamat során a diétákon határozták meg. Elosztásának alapját egy eszmei adóegység, az úgynevezett nádori portaszám képezte, ezt osztották le megyékre (illetve szabad kerületekre, szabad királyi és bányavárosokra). Egy-egy törvényhatóságra a leosztás alapján esett egy adott összeg, melyet azok saját hatáskörben az úgynevezett dikaszám alapján osztottak tovább és szedtek be.²⁰ A portaalapú leosztási mintázat elvben az adott törvényhatóságok egymáshoz viszonyított teherbírásának mértékét kellett, hogy kifejezze, ám a gyakorlatban a rendszerrel komoly gondok adódtak. A portaszám-rendezésre irányuló kormányzati törekvés annyiban találkozott az ország és az egyes megyék érdekével, hogy azok a valós állapotokat tükröző, igazságosabb és arányosabb elosztást kívántak, hisz lényegében zéró összegű játékról volt szó. A királyi válasz az 1802-es diétán elfogadott összeírási instrukcióból („idea”) indult ki, amelyik azonban a jobbágytelkeseket nem említette. Azon elv mentén, hogy tulajdonosai minden úrbéresen birtokolt telek után adózzanak, a leirat az instrukció 7., 8., 9. paragrafusát illetően úgy fogalmazott, hogy „azon nemesek, akik oly jobbágytelekkel bírnak, amely úrbéri összeírás hatálya alá esik (személyes immunitásuk előjogának épségben tartásával) íratassanak össze, és a telkeket illetően maradjanak alávetve az adófizetésnek”.²¹ Ez a megyék eltérő *usus*ának tükrében félreérthető volt: nem világos, hogy a leirat csak a már létező adóztatási gyakorlatot kívánta-e hivatalosan rögzíteni, vagy ki akarta terjeszteni azt a nem-adóztató megyékre is.²²

A leiratot az 1826. június 1-i vegyes ülésen hirdették ki, melyet hosszú vita követett.²³ A június 16–17-i országos ülésen tárgyalták a kerületi szinten kidolgozott üzenet tervezetét,²⁴ amely 1802-es alapon a *Tripartitum* I. rész 9. cím,²⁵ az 1723:6. és az 1741:8. törvények alapján a jobbágytelkeseket nemcsak ki kívánta hagyni az összeírásból, de országosan fel is akarta szabadítani őket a *contributio*

¹⁸ MNL PML IV.3.c. 1. kf. 415. és 416. doboz.

¹⁹ A naplókából: Ralovich 1888a, 1888b; Vaszy 1883.

²⁰ A korabeli adórendszer alapfogalmihoz, működéséhez és változásaihoz: Horváth 2005.

²¹ Iratok 1825–27: I. 601. (CXX. sz.). N. Á. fordítása.

²² Erre figyelmeztetett például az esztergomi főkáptalan követe: Napló 1825–27: III. 676–677.

²³ Összefoglalásához, Deák Antal zalai követségére tekintettel: Molnár 2021: 58–65.

²⁴ A megyék követei megállapodtak, hogy a négy kerület üléseit együttesen tartják, az ülések élén hetenként váltják egymást a dunai és tiszai kerületek. MNL PML IV.3.a. 1825. II. köt. 1825. okt. 17. 3754. sz. 1218–1219.

²⁵ A továbbiakban: *Trip.* I. 9., *titulus nonus*.

fizetése alól.²⁶ A főrendek ezt június 19-én elutasították.²⁷ A következő nunciomot július 7–10-ig vitatta országos ülés,²⁸ és 11-én ismét elutasították.²⁹ 14-én a rendek újabb üzenetet küldtek,³⁰ melyet a főrendek szóbeli válasza, majd 18-án újabb nunciom és elutasítás követett.³¹ A számos sikertelen üzenetváltás jelzi, hogy ugyan az alsótábla is kettészakadt a királyi válaszban foglalt támogatása/ellenzése mentén, de az időközben apadó többség 1802-es alapon továbbra is ragaszkodott az összeírással és adózással szemben elfoglalt álláspontjához. Ez, mivel a kormányzati törekvéseket támogató főrendek is kitartottak ellentétes álláspontjuk mellett, majdnem lehetetlenné tette a megegyezést. Az a veszély fenyegetett, hogy ha nem jutnak dűlőre egymással, akkor a véleménykülönbséget kell felírni, amiről egyesek úgy vélték, hogy az rombolná az alkotmány és a törvényhozás tekintélyét.³²

Július 20-án a rendek ismét egy üzenettervezetet vitattak,³³ amikor a somogyi Somssich Pongrác azt indítványozta, hogy a jobbágytelkeseket ne írják össze, ám a jövőben nemes már ne szerezhessen úrbéres földet.³⁴ Javasata többséget kapott, a cikkelyt közíráásra bocsátották,³⁵ a kerületi ülésen módosították, majd 24-én országos ülés elé került. A megyék egy része ellenezte, hogy a nemességet eltiltsák a jobbágytelkektől, végül a többség úgy döntött, hogy az adófizetés vállalásának esetén nyitva hagyja számukra a lehetőséget.³⁶ Július 26-án a főrendek ezt is elutasították.³⁷ A személynök 31-én, az újabb nunciom kapcsán hangsúlyozta,³⁸ hogy a tárgy „már közel két hónapok óta hányattatván, egészen kimerítve vagyton”.³⁹ A főrendek elutasító szóbeli válaszukban úgy érveltek, hogy akkor jöhet létre egyezés, ha a korábbi javaslatban megállapított elvet (tudniillik, hogy az, aki jobbágytelekre települ, a jövőben adózzon) a jelenre is érvényesnek ismerik el.⁴⁰

Augusztus 1-én Hont egyik követe „egyeztető közép út gyanánt” a barsi Platthy Mihály kerületi előterjesztését (ügynevezett „*Plathianum projectum*”) javasolta elfogadni: ez, követve az adózás és összeírás elvét ott, ahol a nem adózás volt az *usus*, moratóriumot adott volna, hogy az érintettek önként eldönthessék,

²⁶ Iratok 1825–27: I. 634. (CXXX. sz.)

²⁷ Iratok 1825–27: I. 636–638. (CXXXI. sz.)

²⁸ Iratok 1825–27: I. 638–640. (CXXXII. sz.)

²⁹ Iratok 1825–27: I. 642–644. (CXXXIV. sz.)

³⁰ Iratok 1825–27: I. 644–645. (CXXXV. sz.)

³¹ Iratok 1825–27: I. 646–648. (CXXXVI. sz.)

³² Napló 1825–27: III. 173–174.

³³ Iratok 1825–27: I. 648–649. (CXXXVII. sz.)

³⁴ Napló 1825–27: III. 171–172.

³⁵ Iratok 1825–27: I. 649. (CXXXVIII. sz.)

³⁶ Iratok 1825–27: I. 649. (CXXXIX. sz.)

³⁷ Iratok 1825–27: I. 650–654. (CXL. sz.)

³⁸ Iratok 1825–27: I. 654–658. (CLI. sz.) A pozícióban a nagybeteg Szógyényi Zsigmondot, akit a diéta elején a nádor alkancellárrá nevezett ki, majd aki 1826. február 8-án elhunyt, Mailáth György követte.

³⁹ Napló 1825–27: III. 237–238.

⁴⁰ Napló 1825–27: III. 254–255.

adófizetés mellett megtartják-e a telkeiket vagy sem.⁴¹ Az augusztus 5-től tárgyalat kerületi javaslat ennek szellemében készült: akik eddig adóztak, illetve a jövőben jobbágytelekre ülnének, adózzanak, aki pedig eddig nem fizetett, kapjon haladékot.⁴² Ezzel szemben Csongrád követe, Rötth József új javaslattal állt elő: írják össze csak a telkeket, maradjon meg a *status quo*, és halasszák el a döntést a következő diétáig, amelyen a portaszám kiigazítása felvetődik.⁴³ Az augusztus 6-i viharos voksoláson a kerületi javaslat kapott többséget.⁴⁴ A következő napon már cikkelyenként is megtárgyalták, de helyette az ítélmester által írt, a moratórium elvét leszögező rövid üzenetet küldtek.⁴⁵ A főrendek a megegyezés módját elfogadták, majd a részleteket a kerületi ülésben kidolgozott nuncium tisztázta,⁴⁶ amellyel, valamint a felirat egészével a rendek egyetértettek. A feliratot az augusztus 11-i elegyes ülés fogadta el.⁴⁷

A felirat beleegyezett, hogy a nemesek személyét nem, de jobbágytelkeiket feljegyezzék és összeszámolják. Azokat, akik eddig nem fizettek, életük végéig fel kívánták menteni, attól kezdve, amikor a portaszámot kiigazítják. A pusztatelkekre (*deserta*) nézve – hangsúlyozva, hogy amíg azok földesurak kezén vannak, „semmi köz teher alá nem vettethetnek” –, a felirat egyúttal azt kívánta, hogy azokat külön jegyezzék fel, és a kormányzat sürgesse megszállásukat (*impopulatio*).⁴⁸ Egyesek továbbra is tiltakoztak a többségi országos végzéssel és a felirattal szemben, a leghevesebben Nógrád, amely jegyzőkönyveztetni kívánta a tiltakozásra (*protestatio*) felszólító utasítását. A király, mivel szerinte a rendek kétségbe vonták a törvény erejét, figyelmeztette őket, Nógrádot pedig „Vakmerőségének meg Zaboláztatására” királyi biztos kiküldésével fenyegette meg.⁴⁹ Az intézkedésekkel szemben több megye is a tiltakozás törvényessége mellett szólalt fel.⁵⁰

TÖRVÉNYEK ÉS MÁS JOGFORRÁSOK

Ahogy arra a mottó is felhívta a figyelmet, a *Corpus Juris*ban nem igazán található olyan törvények, amelyek megnyugtatóan rendezték volna a jobbágytelken ülők ügyét. Vélhetően praktikus okokból a rendek sem bolygatták országos

⁴¹ Napló 1825–27: III. 258–259, 282–283.

⁴² Napló 1825–27: III. 658–659. (CXLII. sz.)

⁴³ Napló 1825–27: III. 275–277.

⁴⁴ Napló 1825–27: III. 313–314. Ehhez lásd: Ralovich 1888a: 189. és 1888b: 262–264; Vaszary 1883: 254–255.

⁴⁵ Iratok 1825–27: I. 660. (CXLIII. sz.)

⁴⁶ Iratok 1825–27: I. 660–661. (CXLIV. sz.)

⁴⁷ Iratok 1825–27: I. 661–667. (CXLV. sz.)

⁴⁸ Iratok 1825–27: I. 663–665. (CXLV. sz.)

⁴⁹ Lásd Pest kivonatát: MNL PML IV.3.a. 1826. II. köt. 1826. szept. 25. 3271–3272. sz. 1352–1353.

⁵⁰ A pestiek szerint mivel „a Törvény Könyvben nyomai vagynak”, hogy már szentesített törvények ellen korábban is felszólaltak és ellentmondtak, Nógrád tette nem érdemel büntetést. MNL PML IV.3.a. 1826. II. köt. 1826. szept. 25. 3274. sz. 1355–1356.

szinten a kérdést, a nem adóztató megyék ezt a nemesi osztályt feltehetően külön nem is tartották számon. Ha 1715-től 1827-ig a jobbágytelkesekről nem is szóltak törvények, létezett néhány újabb és régebbi dekrétum és egyéb jogforrás (*usus*, felirat, leirat, instrukció, idea, rendelet, precedens stb.), amely említette őket, illetve általában a nemességről vagy partikuláris nemesi csoportokról szóló törvények, melyek alkalmazhatónak tűntek rájuk vonatkozóan.

A vitát a „régí törvényekre” hivatkozó, politikailag motivált jogi-alkotmányos formalizmus uralta, melynek bonyolultsága sajátos politikai-retorikai adottságot jelentett, ezért természetjogi, morális, társadalmi, politikai és gazdasági érvek csak mellékesen kerültek szóba. Az álláspontok kialakítását egyaránt befolyásolta az akár évszázadokkal korábban, egészen különböző kondíciókra alkotott jogszabályok szűkszavúsága és homályossága, helyük a jogforrási hierarchiában, a rájuk rakódó interpretációs hagyományok tekintélye és az eltérő szokásjog, illetve az összes helyi társadalmi-politikai adottság és elvárás. A formalizmus szélsőséges esetét Felsőbüki Nagy Pál képviselte, aki szerint a tárgy fontosságára nézve „minden részre hajlás, és indulatok nélkül, minden mellékes okoskodásokat, és philanthropicum principiumokat félre tévén, egyedül csak alkotmányunknak, s élő Törvényeinknek valóságos Lelkéből, és józan értelmekből szükséges a dolgot megvívsgálni”.⁵¹ Egészen más, a jogon túli tényezőket is mérlegelni kívánó álláspontot képviselt Csongrád, azt hangsúlyozva, hogy „a’ szoros Theorián épült Törvények közönségesen inpracticabilitásra vezetnek”, ezért nem tudnak beleegyezni, hogy a szegény nemest „a’ Constitutió Theoriájának feláldozzuk”.⁵²

A követek legtöbbször „alapos”, azaz „közönséges kifejezésű, annyival inkább a’ genericus fundamentális és Constitutionális Törvényeket” emlegettek. Szóltak továbbá „diplomaticus” (itt: az ország/nemzet és királya közötti szerződések, közte a koronázási hitlevelek) és „organicus” (az alaptörvényekből kifolyó, rendszeres, az alkotmányos berendezkedést érintő) törvényekről is. A konkrét vitában „sarkötörvényeken” olyan, a nemesség és az ország szabadságait garantáló törvényeket értettek, mint a *Trip.* I. 9. (amely önmagában nem emelkedett törvényerőre), az ezt megerősítő 1723:6., illetve az ezeket ismét megerősítő 1741:8. tc. Nagy jelentőséget kapott az insurrekcióval, az állandó hadsereggel és az annak fenntartására szolgáló adóval foglalkozó 1715:8. tc. Gyakran hivatkoztak az 1805:1. tc.-re is, amelyik a felkelést esetileg ajánlotta meg az uralkodónak, ám a háború emberigénye miatt a 17. paragrafusban az armalistákat „örökre” mentesítette a taksa alól.⁵³

Ezeknél alacsonyabb helyre kerültek a normahierarchiában a „specialis” törvények, amelyek megalkotására az idők és körülmények súlya alatt kényszerült az ország, bár körüket és érvényüket vitatták. Jobbára ilyenek szóltak a jobbágytelkes nemesekről is. Pest megye szerint míg „az Ország és a’ Constitutió tsendességben fennállott, nints nyoma, hogy a’ ki fegyverrel szolgált, adózott volna”, Mohács után

⁵¹ Napló 1825–27: II. 659.

⁵² Napló 1825–27: III. 200.

⁵³ CJH VII: 320–321.

az ország politikai, jogszolgáltatási és katonai tekintetben sem volt ép, ekkor született az 1595:6. és az 1601:2. tc., de csak adott alkalomra, az előjogok fenntartása mellett.⁵⁴ Hasonlóan vélekedett Bereg is, hangsúlyozva, hogy ezekből a törvényekből nem lehet a jelenre következtetni, mert már keletkezésük idején is változtak az adó nemei és fajtái, az 1715 utáni adórendszer pedig egészen más lett.⁵⁵ Az adóztatás mellett érvelők azonban úgy hivatkoztak ezekre a jogszabályokra, mint amelyek elvi szinten is igazolták a jobbágytelkesek adózását.

Hivatkozási alapot jelenthettek egyéb jogforrások is, mint például Mária Terézia 1751. október 29-i adózással kapcsolatos rendelete, továbbá a régi diétai aktákban található összeírás „ideák” (1715, 1723, 1729), illetve a rendek 1729. április 6-i és június 3-i feliratai, melyek elismerték a jobbágytelkesek összeírását és adó alá vetését. A kormányzati javaslatot támogató érvelés erősen épített az utóbbiakra, hangsúlyozva, hogy ezekben az elődök már kinyilatkoztatták szándékaikat. Érvényüket a másik oldalról erősen vitatták, utalva mind megszületésük politikai kontextusára, mind a későbbi 1741:8. tc. tekintélyére.

A vonatkozó törvények közül az egyik legfontosabb az 1741:8. tc. volt,⁵⁶ amely megerősítette az ország „karainak és rendeinek” a *Trip.* I. 9.-ben és az 1723:6. tc.-ben foglalt alapvető jogait, szabadságait, mentességeit és kiváltságait, melyek „őket mindenféle adózás alól fölmentik”, továbbá azt, hogy „a telekkel semmiképpen ne járjon együtt közteher [*ne onus fundo inhaereat*]”. Egyúttal biztosította, hogy ezek „a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről [*de usu et intellectu Legum*] szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók”.⁵⁷ A jobbágytelkesekre vonatkozó konkrét rendelkezések híján, illetve a túl réginek, esetinek tartott törvények és gyengébbnek ítélt jogforrások használata helyett a követek rendre a nemességről általában beszélő 1741:8. tc.-re utaltak vissza. Amikor a törvényt a jobbágytelkesek kontextusában kezdték értelmezni, a homályos eredeti megfogalmazás miatt egymásnak ellentmondó következtetések is levonhatók voltak arra nézve, hogy pontosan kikre vonatkozik és mit takar a *ne onus* kitétel.

Mindezen túl egy metasztintű vita is zajlott, amelyben a megszólalók igyekeztek átszabni a „traktátus” dialektikai kereteit (vagyis, hogy mi az, ami egyáltalán vitatható), és így a maguk számára kedvezően megvonni a határokat, valamint diszkreditálni az ellenoldal érveit. Mindkét fél arra hivatkozott, hogy a megfogalmazás értelmében a törvényben foglaltakat nem lehet „magyarázni” vagy „kérdés alá venni”, azaz más törvények vagy a törvényhozó szándéka alapján értelmezni, csak „betű szerint” érteni. Bereg – mely szerint az 1741:8. tc. minden nemesre (így a jobbágytelkesek úrbéres földjeire is) vonatkozott – egyenesen úgy érvelt, hogy a törvénnel a nemzet lemondott azon „természetes Polgári Jussáról”, hogy a *titulus nonus* és az 1723:6. tc. értelmét tanácskozás tárgyává tegye,

⁵⁴ Napló 1825–27: III. 29–30; CJH IV: 748–749.

⁵⁵ Napló 1825–27: III. 71–72. Hasonlóan érvelt Baranya is: Napló 1825–27: III. 36.

⁵⁶ Ehhez részletes Poór 2003: 112–120.

⁵⁷ CJH VII: 24–25.

ami a végrehajtó hatalmat is kötelezi.⁵⁸ A törvényt amúgy hasonlóan értelmező Szabolcs a kitételt illetően megengedőbb volt: úgy vélte, hogy épp az armalistákat felmentő 1805:1. tc. bizonyítja, hogy az 1741:8. tc.-ben foglaltak módosítására adódott precedens, de ilyenek csak „*in favorem nobilitatis*” történhetnek.⁵⁹

Konkrét törvények híján többek is analógiásan egyéb kismemesi csoportok kiváltságait említő törvényekre hivatkoztak, és igyekeztek azokkal a nemesség általános adómentességét alátámasztani vagy cáfolni. A jobbágytelkesek elődeinek tartott „fugitivus” nemesek történeti csoportján túl az armalisták, az egytelkesek, a területi nemességhez sorolható predialisták (egyházi nemesek) és az úgynevezett koronajóságokon élők helyzete is említésre került. Bizonyos értelemben mindegyik példa határeset, melynek kapcsán kérdések merültek fel a nemesség egységének elvével, különösen a nemesi adómentesség érvényességével kapcsolatban.⁶⁰

Voltak, akik a jobbágytelkeseket a török elől menekült úgynevezett „futó nemesektől” (*Nobiles fugitivi*) származtatták, akiket az 1546:41. tc. mentesített „minden adó” és „földmivélésük után a dézsmák fizetése alól”, amit 1715 után is érvényesnek tartottak.⁶¹ Egyesek, például Bars szerint ez általában véve bizonyítja, hogy a *ne onus* hatálya a jobbágytelkesekre is kiterjedt.⁶² Mások úgy érveltek, a törvény csak a török elől menekülőkről szól, abból nem lehet a jelenre következtetni (Veszprém), vagy csak a saját birtokaikról menekültekre vonatkozik (Trencsén).⁶³ Az 1723:6. tc. az armalistákat a megyék házi szükségleteire taksáltatni rendelte, míg „a földesurakat és más nemeseket” felmentette az adófizetés alól.⁶⁴ Az adózást ellenzők közül többen arra hivatkoztak, hogy előbbieket 1791-es propozíciójában már II. Lipót is fel akarta menteni, érzékelve az ellentmondást az adózás és a nemesi szabadság között, és ez alapján foglalkozott az ügygel az 1802-es diéta is.⁶⁵ A taksáltatást eltörlő 1805:1. tc. többek szerint általában véve is a nemesség adómentességét erősítette, egyesek úgy okoskodtak, hogy az armalisták taksája kivétel, mely azt a szabályt erősíti, hogy mások semmi cím alatt nem adóznak. A személynök azonban úgy vélte, ez csak akkor lenne igaz, ha kivételképpen említették volna őket, de nem ez a helyzet.⁶⁶

A predialisták (akiket az 1802-es tervezet székeiken kívül összeírni rendelt)⁶⁷ és a koronajóságokon élők az 1741:63. tc. kapcsán kerültek elő: a törvény szerint

⁵⁸ Napló 1825–27: III. 72–73.

⁵⁹ Napló 1825–27: III. 702.

⁶⁰ Vö. Poór 2003: 110–112.

⁶¹ CJH IV: 178–179.

⁶² Napló 1825–27: II. 698–699.

⁶³ Napló 1825–27: II. 666–667. és Napló 1825–27: III. 242–243.

⁶⁴ CJH VI: 570–571; Szijártó M. 2005: 156–159. Más kérdés, hogy ez a gyakorlatban hogyan működött. A Szijártó M. István által vizsgált somogyi esetben a törvény előtt és után is *dica* alapján fizettek a kismemesek (köztük a kurialisták) adót, sőt a gyakorlat nem különítette el a hadi- és háziadót sem. Voltak olyan megyék is, ahol a 18. század második felében a címerlevelek taksát sem fizettek.

⁶⁵ Napló 1802: 207.

⁶⁶ Napló 1825–27: III. 80.

⁶⁷ Iratok 1802: 182. f. pont.

ugyanis ők mentesek az adózástól és az ország többi nemeseinek módjára kötelesek felkelni.⁶⁸ Csongrád a jobbágytelkesek helyzetének a predialistákkal való hasonlósága mellett, míg Pozsony és Trencsén ellene érvelt.⁶⁹ Felmerült, hogy ha a koronajóságokban nincsenek nemes fundusok, akkor az ott élők miként lehetnek törvényesen adómentesek, és a jobbágytelkesek miért nem.⁷⁰ Máramaros, ahol az öt koronaváros feküdt,⁷¹ egy fél százados helyi precedensre hivatkozott: a királyi biztos megparancsolta a koronavárosok nemességének megadóztatását, ám a közgyűlés kétszer is felmentette őket, és a helytartótanács számonkérésére az 1723:6. és 1741:8. tc.-re hivatkoztak, mire az maga is törvénytelennek ismerte el az adóztatást.⁷² A személynök a rendi jogi széttagoltság felől, a nemesség helyzetén belüli különbségeket hangsúlyozva cáfolta a vonatkozó törvényeket a nemesség egészére kiterjesztő rendi érveket. Szerinte egyrészt az 1723:6. tc. csak a jobbágytartó földesurakra vonatkozott, mert voltak „*possessionatus* Nemesek” – az egytelkesek –, akiket taksáltattak.⁷³ Másrészt Lipót a szabadságok egyenlőségét csak a személyre nézve ismerte el. Harmadrészt pedig a partikuláris nemesi csoportok adómentesége a jobbágytelkesek adófizetését erősítő törvényes kivétel.⁷⁴

A JOBBÁGYTELKEN ÜLŐ NEMES FOGALMA

A traktátusban mint hatalmi diskurzusban a rendi társadalomról termelt politikai-társadalmi tudás elemzésére nézve kulcsfontosságú az egyes közösségekkel kapcsolatos fogalomhasználat, a definíciók, osztályozások és minősítések kérdése. A jobbágytelken ülő nemes, más néven „nemes jobbágy” (*nobilis colonus / subditus*) olyan armalista volt, aki úrbéres telek használata révén úrbéres viszonyba került valamely földesúrral. Jogi értelemben a kategória a jobbágytelek nagysága alapján tovább osztható nemes jobbágyokra és zsellérekre (1/8 teleknél kevesebbel rendelkezőkre).⁷⁵ A fogalomhasználatot törvényileg rögzítő 1836-os úrbéri cikkelyek „nem nemes” vagy „nemes jobbágy”-okról beszéltek.⁷⁶ Egy 1842-es

⁶⁸ Napló 1825–27: III. 53.

⁶⁹ Napló 1825–27: III. 242–244.

⁷⁰ Napló 1825–27: III. 53.

⁷¹ Hosszúmező, Huszt, Máramarossziget, Técső és Visk.

⁷² Napló 1825–27: III. 704.

⁷³ Az, hogy az armalistákon túl a kurialisták taksáltatása a 18. század végén is élő gyakorlat volt, arra utal, hogy az 1790-es diétán mindkét csoport felszabadítása szóba került. Vö. Szijártó M. 2005: 158.

⁷⁴ Napló 1825–27: III. 59–60, 241–242.

⁷⁵ Pest megye korabeli nemesi összeírásai általában csak annyit jegyeztek fel, hogy az illető a járásban/megyében vagy azon kívül birtokos vagy birtoktalan volt-e. Ám például a váci járás 1836-os „nemesi jegyzéké”-ben a foglalkozásra utaló kifejezések mellett („ügyvéd”, „mészáros”, „szolga” stb.) a „zsellér” és „jobbágy” is szerepelt. MNL PML XV. 32. (IV. 74.) 502. mikrofilm, 260–272. kocka.

⁷⁶ „Subditus seu ignobilis seu nobilis”. A *subditus* mint „alávetett, alattvaló”, amely itt a földesúr viszonyában jelenik meg, a jobbágyviszony tekintetében alapjában véve átfogó jellegű volt.

jogi kézikönyvben a következők szerepelnek: „jobbágy (akár nemes, akár nem-nemes)”, „a jobbágyok, akár a cselédek (legyenek bár nemesek vagy nemnemesek)”, a „nemes jobbágy”, „személyökre nézve nemes jobbágyok”.⁷⁷ A Czuczor–Fogarasi-féle szótár definíciója szerint a jelzős megkülönböztetés az adott közösség morális minőségére is utalt: „nemesek, habár jobbágyok voltak is, a paraszt nevezet alá nem foglaltattak, sőt a nemest parasztnak nevezni becstelentítés lett volna”, „[i]nnen a *nemes jobbágy*, és *paraszt jobbágy* nevezetek is”.⁷⁸ A paraszt (*rusticus*) szélesebb fogalom volt a jobbágyságnál és zsellérségnél, hiszen a különféle szabadalmassokat, szerződéseket stb. is tartalmazta, de bizonyos értelemben szűkebb is, hiszen csak az *ignobilis* állapotúakra vonatkozott.⁷⁹ Jogilag a „nemes” ellentéte a „nem-nemes”, szűkebben a „paraszt”, amely rendi státusokat keresztülmetszette az úrbéri viszony („földesúr” – „jobbágy”).

A jobbágytelken ülő nemeseket nevezték „taxalistának” is, noha ők a szűkebb értelemben vett úrbéres földön, úrbéri szolgáltatások fejében ülő armalistáknál szélesebb csoportot alkottak.⁸⁰ Nem a megyének fizetett taksa miatt,⁸¹ hanem azért hívták őket így, mert úrbéres vagy kuriális telkek, puszták használatáért eredetileg meghatározott pénzjáradékkal (*taxa*) tartoztak a földesúrnak. Idővel az ilyen nemesek jelentős hányadát is robotra kötelezték, de a parasztoknál tovább őrizték a pénzszolgáltatással járó egykori előnyöket.⁸² Az 1826-os vitában az összeírandó és adó alá vonandó jobbágytelkesek közé csak azokat az úrbéri viszonyban álló személyeket sorolták, akik telkükön keresztül rendszeres állami adó – legalább potenciális – alanyainak számítottak, s így haszonvételeiket bele lehetett kalkulálni a portaszám kiigazításába. Az egyéb, szerződéses bérleti formában (árrenda, *contractus*, *inscriptio*) úrbéres *desertára* vagy kuriális telkekre települt nemességgel kapcsolatban ezen a diétán komolyan még nem merült fel az adózás kérdése, de az instrukció már külön rubrikába összeírni rendelte a földesurak kezén lévő és egyéb pusztatelkeket.

A vitában konszenzuális volt a rendi jogi alapon a nemtelensége révén meghatározott parasztságtól a nemes személyt (és vagyónát) személyes szabadságain keresztül elhatároló és morálisan minősítő szemlélet.⁸³ A somogyi javaslat

---

A *colonus* jelenthette átfogóan az úrbéres viszonyban élőket, de szűkebben a telkes, „sessionatus” jobbágyokat is. Vö. Szabó 1976: 35–36.

⁷⁷ Sárváry 1842: 75–79.

⁷⁸ Czuczor–Fogarasi 1870: 69.

⁷⁹ Szabó 1976: 36–40. A *rusticitas* fogalma túlnőtt a jobbágyságon és gyakorlatilag ugyanazt jelentette, mint az *ignobilitas*. Ez utóbbi, bár elvben magában foglalta a rendi polgárságot is, a gyakorlatban mégis a parasztság fogalmával tűnt azonosnak.

⁸⁰ A jobbágytelkesekre nézve a „taxalista” kifejezés használatára pl. Kazinczy Cserey Miklósnak, Sátoraljaújhely, 1826. aug. 25. In: Kazinczy 1910: 88.

⁸¹ Ezzel szintén sokáig tartoztak, így ebben az értelemben is taksásnak számítottak.

⁸² Varga 1967: 77. Az armalista nemesség egy része egyoldalú bérleti szerződések révén került jobbágytelekre. Győr megyében például földjük után úrbéri szolgáltatásokkal és közterhekkel nem tartoztak, de személyük és jószáguk a földesúr tisztjeinek és az úriszéknek a hatósága alatt állt. Dominkovits 1995: 168–170.

⁸³ Tóth 1991.

nyomán készült üzenettervezet vitájában Krassó a „plebs” megfogalmazást épp a Werbőczy-féle fogalmiság jegyében kívánta helyesbíteni, mert a „plebs név alatt a’ Törvény tsak a’ Nemtelent érti”, azaz a nem-nemes köznépet, mindenekelőtt a parasztokat, hasonlóan az „adózó nép”, „adózó parasztság” („plebs contribuens”)⁸⁴ szóösszetételekhez. Az „adózó” (*contribuens*) általában ugyanezt jelentette, tehát nem tartalmazta a jobbágytelken ülő nemeseket és a nem adózó paraszti és más csoportokat sem. A somogyi projektum tárgyalásakor felvetődött, hogy a kifejezésbe bele kell-e érteni a nemeseket, vagy az csak a parasztságra vonatkozik.⁸⁵ A nemesek jobbágytelkektől való eltiltását támogató követek Sopron nyomán ragaszkodtak az „Ignobili Contribuenti” kitételhez,⁸⁶ míg például Baranya és Borsod egyik követe inkább mellőzni akarta a kérdést, hangsúlyozva, hogy „Adófizető” (*contribuens*) „nevezet alatt a’ Nemes Embert úgy sem lehet érteni”.⁸⁷ Mivel a többség végül támogatta, hogy adó ellenében nemes is vállalhasson jobbágytelket, ezért az „adózó nép” (*plebs contribuens*) helyett az általánosabb „adózó” (*contribuentes*) kifejezést használták, amely ezzel a jelentésbővítéssel immár felölelte a „nemes jobbágyokat” is.⁸⁸

A követek rendre hangsúlyozták a közjogi egyenlőséget, ám az adó kapcsán ennek a személyes szabadságokon túli kiterjedését eltérően értelmezték. A korabeli felfogás szerint a népesség „classisokra”, azaz „osztályokra” oszlott, ami társadalmi-politikai értelemben ebben a kontextusban egyaránt jelenthetett „rendet” és „osztályt” is.⁸⁹ A követek egyfelől a rend értelmében véve jogilag, illetve azon belül valamilyen – legtöbbször vagyoni – alapon elkülönülő csoportokat értettek alatta. Az *una eademque libertas* fikcióján túl az utóbbi értelemben vett osztályok a nemességet („aristocrazia”) mint rendi közösséget tagolták tovább, és abban a jobbágytelkesek alkották a birtokok nagysága alapján felállított vagyoni hierarchia szerinti legalsó „Nemesi classis”-t.⁹⁰ A nemesi birtokok alapján a legtöbbször birtokos (*possessionati*) és birtoktalan nemességet (*non possessionati*) különböztettek meg, az előbbin belül a jobbágytartás megléte/hiánya mentén különítették el a földesurakat (*dominus terrestris*) – akik közé a megyék elitjét alkotó jómódú birtokosok (*bene possessionati*) is tartoztak –, illetve a kisnemességhez sorolható egytelkeseket (kurialisták). Egy másik meghatározás a jómódú birtokosság szociális-vagyoni helyzetre vonatkozó percepcióját fejezte ki: ők saját – „gazdagabb” (*opulentior*) – helyzetükhöz képest a jobbágytelkeseket mint „szegény” (*pau-per*) vagy – relacionálisan – „szegényebb”, sőt a „legszegényebb” nemesi osztályt mutatták be.⁹¹ Ezzel szinonim értelemben szó esett még „kisebb renden/sorson

⁸⁴ Napló 1825–27: II. 672. Vö. *Trip.* II. 4. CJH II: 228–231.

⁸⁵ Napló 1825–27: III. 216.

⁸⁶ Napló 1825–27: III. 224.

⁸⁷ Napló 1825–27: III. 220.

⁸⁸ Napló 1825–27: III. 233–234.

⁸⁹ Zsoldos 1957: 22–25.

⁹⁰ Napló 1825–27: III. 707.

⁹¹ Lásd például Napló 1825–27: III. 64.

lévő”,⁹² „szegény sorsu”, illetve a közösségérzést tudatosítva „szegényebb Nemes Társaink”-ról⁹³ (*conciues*) is. Fejér érvelésében megjelent a „nemes jobbágyoktól” jogilag megkülönböztetett „háztalan Zsellér Nemes” kategóriája, mint az armalisták legalsó, ám úrbéres viszony híján adómentes osztálya.⁹⁴ A klasszifikáció az általános rendi és a nemességen belüli vagyoni felosztás tekintetében is együtt járt a morális kvalifikációval és a rangsor képzetével, de az utóbbi esetben ezeket a minősítéseket mérsékelte a rendi alapú szolidaritástudat bizonyos foka.

Az 1826. augusztus 6-i szavazást követően Somogy az üzenetjavaslat „*Nobiles Sessiones Urbanales tenentes*” megfogalmazását túl általánosnak vélte és a helyi gyakorlat alapján a jobbágytelkesek valós jogi helyzetét a telekhez fűződő viszony jellege alapján osztályozta tovább. Eszerint az úrbér mellett jobbágytelekre ült nemeseken kívül voltak, akik „ember emlékezetén túl való időtől fogva” ültek banderiális kötelezettség alatt „illyes Telkekben”, ám az úrbérrendezés bizonyos jobbágyi szolgáltatásokra kötelezte őket. Mások az 1723:61. tc. értelmében két nemesember közötti *contractus* mellett használják a telkeket. Megint mások *impopulationalis contractus* mellett bírnak allodiális vagy prediális⁹⁵ telkeket, melyeket nem lehet a portaszám kiigazításához összeírni. Némelyek pedig *contractus* nélkül ülnek telkeiken, amelyek azonban sosem számítottak portális fundusnak, így a földesurak allódiámát képviselik. A rendi jogi partikularizmus tudatában a somogyiak azt javasolták, hogy az összeírás során szükséges lenne meghallgatni minden ilyen nemest, rögzíteni észrevételeiket, majd a következő diétán ennek tükrében tárgyalni a kérdést.

A későrendi életvilág összetettségével szemben a jogias rendi norma tiszta határokból gondolkodó erős értelmezése szerint a „nemes jobbágyok” köztes léthelyzete határsértés, rendellenesség volt, mely orvoslást kívánt. Az álláspont képviselői úgy érveltek, hogy a diszfunkciók felszámolása erősíti az alkotmányosságot és a társadalmi stabilitást. Szükségesnek látták az eltérő köteleességek és jussok, azaz a rendi közösségekhez kötődő funkciók, jogok és köteleességek világos körülhatárolását: az egyik oldalról a paraszti és jobbágyi-adózói státus megfeleltetését, a másiktól a jobbágytelken ülő nemesi osztály felmenő rendszerben történő felszámolását. A gondolat leghatározottabb képviselője a soproni Felsőbüki Nagy Pál volt,⁹⁶ de Somogy projektuma is hasonló álláspontra helyezkedett.

Nagy Pál úgy tartotta, csak olyan országban ellenkezne az emberiség szabályaival az, ha a nemeseket megfosztanák a jobbágytelkektől, ahol „minden

⁹² Napló 1825–27: III. 81.

⁹³ Napló 1825–27: III. 206.

⁹⁴ Napló 1825–27: II. 638. A gyakorlatban ezek a más nemesek fundusán élő armalisták – hasonlóan a parasztság osztálytagozódásához – éppúgy tartozhattak a legszegényebbek (pl. bérmunkások), mint a módosabb bérlők, iparosok, uradalmi alkalmazottak közé.

⁹⁵ *Praedium*: lakatlan urasági puszta.

⁹⁶ Mályusz szerint Nagy Pál „a régi merev rendi alkotmány” híve volt, aki az egyes közösségek közötti „szigorú, zárt korlátok” szellemében gondolkodott, és aki „csak a demarkációs vonalat akarta megvonni az egyes néposztályok tulajdona, a föld és jogai között s megakadályozni, hogy egyik a másik kárára fejlődhesen”. Mályusz 1923–1924: 56–57. 4. lj.

classisa a' lakosoknak egy jussal bír", Magyarországon azonban „az allodialis systemánál fogva már majd mindent Adó nélkül a' Nemes bír”, és a hivatalok jobbára nekik vannak fenntartva. A parasztság csak haszonvételt nyerhet, „azt is pedig tsak azért, hogy Földes Urnak, és a' közállapotnak szolgálhasson, adózhasson”, ez a „classis” az, amely „mind békeség mind háborus időkbén a' Terhet viseli”.⁹⁷ A somogyi álláspont lényege pedig az volt, hogy a nemes nem veszít a jobbágytelkekről való kirekesztésével, mert személye miatt számtalan kiváltsággal bír: szerezhethet tulajdont, szabadságai révén előnyt élvez a kereskedelemben, iparban, pályázhat hivatalokra, és a törvény pártfogása alatt áll. A paraszt boldogulása viszont csak a jobbágytelek használatától függ. Ez az idea a földet saját testi erejével művelő széles kisnemesi csoport egyik alkotóelemét ki kívánta vonni az agráriumból, és értelmiségi, hivatali-politikai pályák felé tolni: „[N]em lehet a' Magyar Nemességet az eke mellett, és a' parasztnak sorában szerentsésnek mondani, elrendeltségének disze inkább azt kívánja, hogy eszét értelmét kimivelvén, a' Haza kormányozásában 's a' Köz-tanátskozáásokban részt vehessen.”⁹⁸

A JOBBÁGYTELKEN ÜLŐ NEMESÉK SZÁMA

Mályusz Elemér körülbelül 125 000 főre tette a jobbágytelken ülő nemesség összlétszámát, bár jelezte, hogy pontos adat nem áll rendelkezésre. 1828-ban a nemes családfők számát nem írták össze, csak a kezükön lévő 241 322 pozsonyi mérőnyi szántót. Ezt Mályusz – feltételezve, hogy hasonló anyagi életviszonyok között éltek, mint a nem-nemes jobbágyok – elosztotta a parasztnak kezén lévő szántók átlagos nagyságával, majd az így kijött 31 406 családfőt felszorozta négygyel. Szabó István szerint az 1828-as összeírás alapján 4170 5/8 jobbágytelek volt nemesek kezén, és ehhez 120 000 (magyar) hold parasztföldi szántó tartozott (egy hold két pozsonyi mérő).⁹⁹ Megyékre lebontva pontos számokat a nemesek kezén – illetve földesuraknál vagy pusztán – lévő szántók és rétek mennyiségéről a megyei összeíró és az országos összesítő ívek alapján lehetne mondani, melyek részletes feldolgozása jövőbeli kutatások feladata.¹⁰⁰

Az országos számokról és arányokról a diétai résztvevőknek legfeljebb sejtéseik lehettek, ugyanakkor mind helyi, mind országos viszonylatban igyekeztek megbecsülni a jobbágytelkes nemesek, famíliák vagy a nemes kézen lévő jobbágytelkek számát. Gömör szerint „[t]öbb ezerből állanak ezen Nemesek, kik más fundusán laknak”.¹⁰¹ Az egyik szatmári követ „annyi sok ezer Nemes

⁹⁷ Napló 1825–27: III. 221–222.

⁹⁸ Napló 1825–27: III. 211.

⁹⁹ Szabó 1940: 68.

¹⁰⁰ A megyei ívek (MNL OL N 26) online is kutathatók: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1828-evi-orszagos-osszeiras> – utolsó letöltés: 2023. június 6. Az országos összesítő táblázatok iratai József nádor titkos levéltárában találhatóak: MNL OL N 22 39. csomó.

¹⁰¹ Napló 1825–27: II. 701.

atyánkfiainak” a jövőbeli boldogulása miatt aggódott.¹⁰² Bars szerint „mintegy 160 ezerből álló Nemesség”-ről van szó, amelynek felmentése nem fenyegetheti „7 vagy 8 millió Nemtelen Embernek” a megélhetését. Bereg „p. o. 20 ezer Nemes Familiát” vett alapul „nagyított calculussal” a paraszti adózókhoz való csekély arányuk szemléltetésére.¹⁰³ A nyitraiak szerint „15–20 ezer Telkek, melyek Nemes kezeken vagynak”.¹⁰⁴ Pozsony, ahol adóztatták – így össze is írták – a jobbágytelken ülőket, azt állította, hogy megyéjében ez a csoport „több mint 800 familiából” áll.¹⁰⁵ A szerémi követ azért is támogatta az összeírást és adó alá vetést, „minthogy Megyéjében különben is alig találhatik 4 hasonló telek”.¹⁰⁶ Turóc szerint „az ő Megyéjében is nagy számmal vagyon” ilyen nemesség.¹⁰⁷ Szatmár egyik követe utalt rá, hogy nagy a bizonytalanság: „sem Nemes kezeken Jobbágy telkek Szathmár Vármegejében ezer számra, a’ mint némellyek ne talám gondolják, de, ambár meghatározottan, mennyi van? mennyi nints? a’ számát nem tudja, még tsak száz számra sinsenek; sem pedig pusztá telek magának a’ szólló követnek kezén tsak egy sem találhatik”.¹⁰⁸ A személynök arra figyelmeztette a rendeket, hogy hosszabb távon nőhet a nemesek által elfoglalt jobbágytelkek száma, és utalt azokra a megyékre, „a’ hol 1715-dikben alig husz Jobbágy Telkek voltak Nemes kezeken, most pedig százokra szaporodtak”.¹⁰⁹ Baranya követe ezzel szemben állította, hogy az 1715-től nemes kézre jutott jobbágytelkeknek „megtetzene a’ tsekélységek ahoz képest, a’ mennyi Curialis Földek, puszták [...] impopuláltván Paraszt kézre jutottak, és Adó alá vettettek, ezek bizonynal háromszor is fellyül haladnak amazokat, és így felesleg az aggódás”.¹¹⁰

Országos szinten tehát se a követeknek, se a kormányzati akaratot képviselő személynöknek nem voltak pontos információi a jobbágytelken ülő nemesség számáról és valós gazdasági súlyáról, de az úrbéres telkiállomány változásának hosszabb távú folyamatairól sem. Az adóztató megyék a helyi dikális gyakorlaton keresztül bizonyosan ismerték saját viszonyaikat, ám ott, ahol korábban nem adóztattak, nem álltak rendelkezésre megbízható adatok e nemesi csoport kiterjedéséről és a kezén lévő telkiállományról. Jól látszik azonban, hogy országosan a nemesség egészen belül már jelentős tömegre becsülték a jobbágytelken ülőket. Az adóztatás költség-haszon kalkulációjára nézve kulcsfontosságú volt, hogy ne csak a nemes jobbágyok megadóztatásából remélhető adót becsüljék fel, hanem azt is, hogy az hogyan aránylik az egyéb, nem adózó nem-nemesi csoportok

¹⁰² Napló 1825–27: III. 225 és 706.

¹⁰³ Napló 1825–27: III. 77.

¹⁰⁴ Napló 1825–27: III. 48.

¹⁰⁵ Napló 1825–27: III. 89.

¹⁰⁶ Napló 1825–27: III. 60–61.

¹⁰⁷ Napló 1825–27: II. 672.

¹⁰⁸ Napló 1825–27: III. 138.

¹⁰⁹ Napló 1825–27: III. 189.

¹¹⁰ Napló 1825–27: II. 648.

(mindenekelőtt az ún. „nemesek szolgái”),¹¹¹ a használható *deserták* betelepítéséből és megadóztatásából származó összeghez, illetve, hogy az intézkedésnek milyen esetleges politikai ódiukai lehetnek. A jobbágytelkesekkel szolidáris Bereg szerint 1791-ben 1 256 995 nemtelen famíliából csak 762 593 adózott, 494 402 a nemesség szolgáinak titulusa alatt adómentes maradt. A küldöttek úgy vélték, az utóbbiak helyett a jobbágytelkesek adó alá vonása „igen nagy Politicus véték” lenne, mivel „a’ Hazának egyenlő Fiai között a’ Hazafiui tűznek könnyen való elbágyadására ’s elfajulására” szolgáltatna okot, inkább a „szabad Nemzetnek” közérdekét szükséges erősíteni.¹¹²

EREDETKÉRDÉSEK, HADI ÉRDEMEK ÉS RENDI SZOLIDARITÁSTUDAT

A „nemes jobbágyok” eredetére vonatkozó elképzelések egyfelől historizálták általában véve a nemesség, illetve a nemesi társadalom korabeli belső osztálytagozódásának kialakulását, másfelől normatív nyilatkoztak a nemesség alapját képező érdek és a nemesi erények jellegéről is. A nemesi nemzet közös múltjának tudatára és a közös érdekre hivatkozó érvelés a *natio Hungarica* politikai közösségén belül az osztályokon átívelő szolidaritást és társadalmi koherenciát, kifelé pedig a rendi exkluzivitás képzetét erősítette.

A rendi norma szerint az előjogokra és a közösség elismerésére mindenekelőtt a haditettek (Werböczynél: „*usu disciplinae militari*”) érdemesítették: a vitézség erényének gyakorlása, a katonai érdek mind a nemesség megszerzésének, mind megerősítésének szempontjából kulcsfontosságúak voltak.¹¹³ Pest megye szerint a mostani „nemes jobbágyok” azok utódai, akik „a’ Haza védelmezésében vérekké érdemlették a’ Nemességet”.¹¹⁴ Bars és Borsod a nemesi szabadságok egyenlőségének jegyében, a közös eredet mellett a múltbeli haditettek közösségének jelentőségét hangsúlyozta a jelen kiváltságok igazolására: „a’ Nemesség akár szegény, akár gazdag, mind egy forma, együtt szerezték Eleink az Országot, úgy védelmezték tsak a’ legutóbbi mult századnak közepében is, midőn az Uralkodó szék mellett tett érdeméért a’ Nemesség az 1741:8-dik Articulust nyerte, hogy szabadságaik soha kérdés alá ne jöhessenek”. Úgy vélték, ha belemennek, hogy a szegény adózzon, akkor a (jogi) egyenlőség teóriája miatt az előbb-utóbb érvényes lesz a gazdagra is.¹¹⁵

A közösségtudat és az azonos jogi állás fikciója ellenére a nemességben belüli korabeli szélsőséges vagyoni egyenlőtlenség magyarázatra szorult.

¹¹¹ Rendkívül heterogén, nagy létszámú, nemesi fundusokon élő nem-nemesi csoport, melynek tagjai a nemesi földhöz kapcsolódó földesúri jussok miatt maradtak kívül – a korabeli felfogás szerint alapvetően legálisan – az állami adórendszeren.

¹¹² Napló 1825–27: III. 77–78.

¹¹³ Vö. Tóth 1991: 87; *Trip.* I. 4. CJH VIII: 58–59.

¹¹⁴ Napló 1825–27: III. 32.

¹¹⁵ Napló 1825–27: III. 64–65.

A jobbágytelkesek jelentős részének eredetét nem a pusztán armálissal való nemesítés gyakorlatára vezették vissza, hanem – a hajdani nagyság képzete és a sanyarú jelen tapasztalata közötti diszkrepanciaként – egy jellegzetes hanyatlástörténeti narratívában értelmezték. A lecsúszás okait egyfelől az elődök hazafias önfeláldozásával (részben a már említett „fugitivus” nemesekre utalva) magyarázták. Nógrád arra hivatkozott, hogy: „Hány régi Familiák onokái vagynak a’ mostani Jobbágy telkeken lakó Nemesek között, kik sokkal háborgosabb időkben Ősi alkotmányunkat fenntartották.”¹¹⁶ Baranya szerint „számoosan vannak” közöttük, „kiknek Ősei tágos birtokokkal bővelkedtek, Hazánk védelmezésében véreket Öntötték, és éppen ezen Nemesi Törvényes kötelességek tellyesítése által, az ellenség kegyetlensége miatt Jóságaiktól megfosztattak, úgy, hogy más földjén kéntelenítetttek, életek táplálását keresni”.¹¹⁷ Mások külső okoknak tulajdonították a hanyatlást, Turóc szerint például megyéjükben is megtalálható „azon régi Nemesség, mely az idők viszontagságai miatt szegénységre jutott, és a’ szükséggel küszködik”.¹¹⁸

Borsod egyik követe a nemesség lecsúszásának a jelenben is fenyegető paradigmikus példáját látta meg a jobbágytelkesek sorsában: „Nemesi Familiákat szemlélvén, kik most Jobbágy helyeken lakni kéntelenítettnek, vagynak közöttök hajdani Nagy Urak maradéki is, vallyon a’ világ forgandóságában nem érhet e’ ezen sors más most nagy birtokú Familiákat is?”¹¹⁹ Az elképzelés történeti alapon igyekezett közösséget teremteni a köznemesség jobbágytelekre kényszerült legalsó osztálya és a politikai-társadalmi elitet alkotó jómódú, de az előnytelen osztályegyeszések, az ösiség és az eladósodás által fenyegetett birtokosok között azért, hogy felkeltse az utóbbiak szolidaritását.¹²⁰ Ezt az exkluzív rendi szolidaritáson alapuló, filantróp érvet azonban Sopron érvénytelennek tartotta, „mert a’ sors közönségessen így bánik az emberi nemmel”, egyes nemes famíliák kárát pedig nem a parasztok terhére kell orvosolni.¹²¹ A rendi szolidaritás érvényesítésének volt egy sokkal gyakorlatiasabb oka is. Nógrád mutatott rá arra, hogy az adóztatással járó „megkülömböztetés” rombolná a politikai közösség egységét: elszakítaná a jobbágytelkesek érdekeit a többiekétől, miközben politikai jogaiknál fogva befolyásuk a megyegyűlésen, a közigazgatásban és a követutasításokon keresztül a diétán is megmaradna, így „sok ellenkezésekre, meghasonlásra és zürzavarra adhatna [...] alkalmatosságot”.¹²²

¹¹⁶ Napló 1825–27: II. 688.

¹¹⁷ Napló 1825–27: II. 648.

¹¹⁸ Napló 1825–27: II. 672.

¹¹⁹ Napló 1825–27: III. 653.

¹²⁰ Szijártó M. 2005: 159.

¹²¹ Napló 1825–27: III. 222.

¹²² Napló 1825–27: II. 686.

TELKEK ÉS TERHEK

A vita egyik kulcskérdése az 1741:8. tc.-ben rögzített *ne onus fundo inhaereat* elvének az értelmezése volt. Werbőczy még csak „nemesi” földet ismert, a parasztföld fogalma az úrbérrendezés során jelent meg.¹²³ A diétán uralkodó felfogás adómentes nemesi (*Curialis fundus*) és – bizonyos kötöttségekkel – szintén az úr „Tulajdon birtokát” (*possessio, proprietas*) képező jobbágyföldeket (*Colonialis fundus*) különített el.¹²⁴ Az úrbéri összeírást követően az utóbbiakra nézve az úr tulajdonjogát erősen korlátozta az, hogy ha ezeket összeírták, akkor fő szabály szerint úrbéres feltételekkel jobbágyoknak kellett művelésre adni őket, amely esetben „Colonialis birtokról” és birtokjogról volt szó.¹²⁵ Amennyiben pusztává váltak, gyakran megesezt, hogy jobbágyok telepítése helyett egy részüket a földesurak saját művelésükben tartották vagy valamilyen szerződéses viszonyban adták ki. Kurializálásukra csak kivételesen kerülhetett sor, melynek jogalapját a *Tripartitum* I. rész 40. cím jelentette.¹²⁶

Kérdéses volt, hogy az 1741:8. tc. pontosan kikre vonatkozott: minden nemesre (így a jobbágytelken ülőkre is) vagy csak a földesurakra, illetve, ha a közterhek a fentiek értelmében nem a jobbágytelekhez tapadtak, akkor mi volt az alapjuk. Nógrád Werbőczyt idéző érvelésében az adó tárgyát nem a föld, hanem a munka („industria”) és az abba tett investíciók képezik, a parasztnak „semmi tulajdoni Jussa a’ Telekben nintsen”. Ha a nemes jobbágy adózna, azt a maga haszna, mint vagyona alapján tenné, ami sarktvényekbe ütközik, éppen ezért nem vehetők adó alá a *deserták* sem, hiszen művelés nélkül haszon sincsen.¹²⁷ Mások, például a veszprémi követ is úgy vélték, hogy a nemesnek fizetnie kellene a telek haszna után.¹²⁸ A szűk, összeírás- és adóztatáspárti interpretációban a törvény csak a földesurakat illette, célja pedig az volt, hogy a jobbágy adórestanciája esetén a telek ne kerüljön végrehajtás alá, és az úrnak ne kelljen utána fizetnie. A kiterjesztő értelmezés, például Szatmár nyomán Bars szerint tartalmazza ugyan azon természetjogi elv kimondását, hogy „Pál adósságáért nem szabad a’ Péter vagyonához nyulni”, de magában foglalja azt is, hogy ha idegen nemes kerül jobbágytelekre, akkor az se adózzon, ugyanis minden nemes közös előjoga, hogy

¹²³ Szabó 1940: 61–62. Varga János úgy fogalmazott, hogy az Urbáriumba bekerült telkiföldekre nézve a földesúr elvesztette korlátlan használati jogát, amit az államérdek függvényében a „jobbágyosság egésze” kapott meg, így „megszűnt a földesúr egyéni korlátlan használati joga, és helyébe lépett a jobbágyosztály javára az örökös használat kollektív joga”. Varga 1964: 384.

¹²⁴ Napló 1825–27: II. 635. A rendi tulajdon- és birtokjog sajátosságaihoz összefoglalóan Tárkány Szűcs 1981: 511–534. A nemesi birtokot is kötötte az ősiség által a nemzetség, a visszaharamlási jog miatt az uralkodó jogigénye.

¹²⁵ Napló 1825–27: II. 637.

¹²⁶ Ha az osztály során nem tudtak a fiútestvéreknek nemesi lakot és megfelelő mennyiségű nemesi földet adni. Vö. Varga 1964: 380–385. Bizonyos értelemben lehetőséget biztosított erre a *Trip.* III. 30. is, de erre az Urbárium előtt is, utána meg főképp csak az esetek töredékében került sor, a helytartótanács is mindig az I. 40. alapján hagyta jóvá a kurializációt.

¹²⁷ Napló 1825–27: III. 685–686.

¹²⁸ Napló 1825–27: III. 17–18.

személye és vagyona után sem adózik, tehát ha az idegen fizetne, a fundust terhelné az adó.¹²⁹ Ezzel szemben merült fel az az érv, hogy ha ily módon a jobbágytelket a rá telepedett „idegen nemes” adómentessé teszi, akkor az több joggal bírna, mint a földesúr a maga tulajdonában, hisz az utóbbi csak rendkívül korlátozott, törvényes esetben kurializálhat.¹³⁰

A somogyi javaslat felmerülését követően a *ne onus* elve újabb problémák forrásává vált. Felvetődött, szóba jöhet-e egyáltalán, hogy nemes magát önként adózásra kötelezze a telek után úgy, hogy azzal ne csorbítsa a birtokosok adómentességének elvét. Ezt a jogi paradoxont egyesek természetjogi érvekkel kívánták áthidalni. Krassó szerint az, ha valaki önként kötelezi magát a terhekre, nem tesz kárt a nemesi szabadságban, és ez azért sem tiltható, mert „előbb való a Természet jussa, minden positivus Jussoknál s Törvényeknél”.¹³¹ Bars hasonlóan érvelt: „senki nem köteleztethetik a 1-mae 9. Titulus kedvéért, a maga fenntartásának, és sorsa jobbításának eszközeiről lemondani”.¹³² Somogy szerint viszont sem a pozitív joggal, sem a „Természet Törvényé”-vel nem ellenkezik, hogy a nemeseket végleg kizárják a jobbágyfundusokról, hiszen a természettörvény szerint az eltérő kötelességekhez eltérő jussok kapcsolódnak. Az adózó jussa, hogy biztos helye legyen a portális funduson, míg a nemesnek, mivel nem köteles adózni, nem sérül a jussa azzal, hogy ezekről kizárják.¹³³

AZ USUS

Hogy a „nemes jobbágyoknak” a 19. század elején milyen állami és helyi adójellegű és egyéb terhei, illetve földesúri terhei voltak, az *usustól*, a szokásjogtól függött. Ahogyan arra Pozsony felhívta a figyelmet, „századoktól fogva különböző az Országban az usus, mind az értelemre nézve, mert az egyik Megyében fel vannak mentve a Jobbágy helyeken lakó Nemesek az Adó alúl, a másikon nem; mind pedig a felmentés módjára nézve, mert itt egyfélitől ott más féletől mentek”.¹³⁴ Akadt, ahol a jobbágytelkesek teljes adómentességet élveztek, másutt – nagyjából 20 megyében – telkeik használata után *contributiót* fizettek, sőt beszállásolásra, forspontra, „megyei robotra” is kötelezhatték őket.¹³⁵ Személyük után 1805 előtt a *taxa*, egyébiránt pedig a nem adójellegüként felfogott nemesi terhek is érintették őket (pl. *insurrectio*). Előfordult, hogy *ad absurdum* mindezekkel egyszerre tartoztak, így aztán már a kortársak egy része is olyan osztályként tekintett rájuk,

¹²⁹ Napló 1825–27: II. 697–698.

¹³⁰ Napló 1825–27: III. 22.

¹³¹ Napló 1825–27: III. 104.

¹³² Napló 1825–27: III. 217.

¹³³ Napló 1825–27: III. 210.

¹³⁴ Napló 1825–27: II. 655.

¹³⁵ Ralovich 1888a: 182. Vö. a korabeli napló megjegyzésével: „Van valami 20 vármegye, a melyekben ilyen nemesek eddig is fizettek contributiót sőt forspontra, út csinálására is hajtottak etc.” Utóbbihoz Dominkovits 1995: 183.

amelyik a leginkább ki volt szolgáltatva a különféle magán- és közterheknek.¹³⁶ Mályusz szerint főleg az északi és nyugati megyékben – ahová a török elől menekült a nemesség – még a 17. században, a rendi felfogás „megcsontosodása előtt” kerültek adó alá, míg a 18. században újratelepülő alföldi, különösen tiszamenti és dunamenti megyékben mentesek maradtak a kötelezettség alól.¹³⁷

A kérdés alkotmányosságának megítélésében az egyik legfontosabb érv a *contributio*-fizetést illető megyei gyakorlat volt. Általánosabban ez a hadiadón túli – köztük személyes – közterhek viselésére is vonatkozhatott, ám azt a személynök is kifejezte, hogy a vitához csak az előbbi kérdés tartozik hozzá. Amíg a követek nem kaptak a tárgyban pótutasítást, addig az alaputasítás, az *usus*, esetenként személyes meggyőződésük alapján alakították ki álláspontjukat.¹³⁸ Ott, ahol adóztattak, általában igennel feleltek a jobbágytelkesek összeírására és adó alá vetésére, míg a nem adóztató megyék elutasították ezt. Az *ususból* azonban nem mindig következik egyértelműen a tárggyal kapcsolatos állásfoglalás: Abaújban és Veszprémben az adóztatás volt az *usus*, ám a követek azzal ellenkező értelmű pótutasítást kaptak.¹³⁹ Az összeírás mellett úgy is lehetett érvelni, hogy az adó alá vetést elutasították. Ott, ahol egyáltalán nem, vagy csak elenyésző számú nemes élt jobbágytelken, az *usus* léte értelmezhetetlen volt: úgy tűnik, Ungban és Krassóban egyáltalán nem volt jobbágytelek nemes kezén, ám mindkét megye ellenezte az összeírást és adóztatást.¹⁴⁰

Ilyen alapon a kérdés általános érvénnyel eldönthetetlennek bizonyult: mindkét álláspont képviselői ragaszkodtak hozzá, hogy az ő, hagyomány által szentesített gyakorlatuk a jóhiszemű és törvényes, ahogyan elődjeké is az volt, míg a másiké ennek ellenkezője. Szatmár például úgy tartotta, az adóztató megyék csak „mellékes impulsióktól vezéreltettek”, a nem-adóztatás a legális, mert „a’ Törvény értelmén, és fundamentomán kezdődött”. Eszerint az előbbi *usus*, ha erősebb volna is az utóbbinál, akkor sem csökkenthetné annak az erejét, „annyival inkább nem derogálhat, midőn ezek számosságban vagynak”.¹⁴¹ Élesen vetődött fel a szokásjog és a törvény, illetve rendelet közötti viszony is. A nem-adóz-

¹³⁶ Vö. a napóleoni háborúk idejéből származó panaszokkal: Dominkovits 1995: 181–182. Bars véleménye: „ha kellene a’ Nemesnek fizetni adót a’ Jobbágy Teleken, úgy rosszabb volna a’ sorsa, mint a’ paraszt Jobbágnak”. Napló 1825–27: II. 699.

¹³⁷ Mályusz 1923–1924: 45.

¹³⁸ Pest megyében már 1825-ben felmerült az *usus* kérdése, mikor a megyei polgári törvényszék arra hívta fel a figyelmet, hogy a „Contributonalis Fundusokat meg szerző Nemesek száma nagyon szaporodik, ’s ezáltal a Contribuens népnek Terhe azon mértékben nevededik”. Az ügyet a közgyűlés az utasításokért felelős bizottság elé utalta, amely szerint nem lehet adó alá vonni az armalistákat, „mivel eddig ez szokásban nem vólt, továbbás az eddig gyakorlott usust kellessen fel tartani”. MNL PML IV.3.c. 1825. II. köt. 1825. okt. 17. 3773. sz. 1236; MNL PML IV.3.a. 1825. II. köt. 1825. okt. 17. 3769. sz. 1229.

¹³⁹ Mivel ezt az ellentmondást explicitté teszi a napló, feltehető, hogy ahol ez nem történt meg, ott megfelelés állhatott fenn az *usus* és az adóztatással kapcsolatos pozitív vagy negatív álláspont között.

¹⁴⁰ MNL OL N 22 39. csomó 1833. no. III. accl. 3.

¹⁴¹ Napló 1825–27: III. 14.

tató Somogy szerint a „századoktól való usussátúl szabadságának a’ Nemességet megfosztani nem lehet”, ugyanis a régóta gyakorolt szokást nem teheti semmissé törvény vagy rendelet (az adóztató megyék persze éppen fordítva érveltek).¹⁴²

Abban sem volt egyetértés, hogy kellene-e vizsgálni az adózás vagy a nem-adózás eredetét, illetve, ha igen, akkor mikortól fogva. A szokás eredetét a megyék valamely korábbi törvényben keresték, de legtöbbször csak annyit tudtak, hogy az *usus* régóta gyakorolják. Moson úgy tartotta, „sok törvényhatóságok” az 1714:57. és az 1723:67. tc. nyomán kezdték a nemes jobbágyokat összeírni és adóztatni.¹⁴³ Az adóztató megyék egy része szerint a királyi válasz alapját is az *usus* képezte, amelyik az 1595:6. és más törvényeken alapul, s a gyakorlatnak Pozsonyban már a 16. század óta volt nyoma. Bars szintén helyi precedensre hivatkozott, mikor „egy hasonló Nemes Ember panaszkodván az Adóval való terheltetése ellen, a’ Vármegye az Actákat felhányta, és megtaláltatott, hogy minden emlékezeten fellül Törvényessen gyakoroltatott ezen *usus* a’ Megyében”.¹⁴⁴ Pest szerint a Pozsony városához közelebbi megyék könnyen hivatkoznak az 1715 előtti *ususra*, míg a távolabbiak „nem nyulhatnak Megyéik Archivumaiba”, ezért tanácsosabb lenne elhalasztani a kérdés tárgyalását addig, amíg mindenki fel tud készülni.¹⁴⁵ A személynök úgy vélte, az eredetre vonatkozó kérdésfeltevés lényegtelen: ha a régi törvényekben van annak nyoma, hogy a jobbágytelkeseket összeírták és adóztatták, akkor az elégséges bizonyíték, „nem kell akkor az *usus* kezdetét erőltetve keresni”.¹⁴⁶

A KIVÁLTSÁGOK ALAPJA: A HONVÉDELMI KÖTELEZETTSÉGEK

A jobbágytelkesek kapcsán felmerült a nemesség honvédelmi kötelezettségeinek és előjogainak viszonya, mely általában a rendi hadszervezet problematikájához kapcsolódott. A 19. század elejére a rendi értelmezésben a nemességnek egyetlen kötelessége maradt: a rendszertelen terhet jelentő – mindenekelőtt személyes – inszurrekció. A portális katonaságról azt tartották, hogy az az 1715:8. tc.-kel megszünt,¹⁴⁷ a banderiális kötelesség létezését pedig nem tagadták ugyan, de nem tudták, pontosan mit takar.¹⁴⁸ Minden más teher önkéntes jellegű *subsidiium*

¹⁴² Napló 1825–27: II. 691.

¹⁴³ Napló 1825–27: III. 242.

¹⁴⁴ Napló 1825–27: III. 249–250.

¹⁴⁵ Napló 1825–27: III. 291.

¹⁴⁶ Napló 1825–27: III. 247.

¹⁴⁷ Az, hogy a gyakorlatban továbbra is előfordult, hogy nádori porták alapján állítottak katonákat, más kérdés. A 19. század elején ezt nem feltétlenül tartották az 1715 előtti értelemben telekkatonaságnak. 1826-ban Csongrád hívta fel a figyelmet arra, hogy 1741-ben az 1715: 8. ellenére portális felkelést rendeltek. Napló 1825–27: III. 201.

¹⁴⁸ Poór 2003: 193. A bandériumok ügyének tisztázására már az 1807-es és az 1808-as diéta is bizottságot küldött ki, majd – együtt az inszurrekcióval – a rendszeres bizottsági munkálatok keretei között foglalkoztak velük.

volt.¹⁴⁹ A teoretikus jogi érvelés mellett az 1825–27-es diétán még élt és hivatkozási alappá vált a francia háborúk inszurrekcióinak, különösen az 1809-esnek az emléke is. A felkelést, mivel *de facto* már csak ez igazolta a nemesség (közte a jómódú birtokosok) kivételes szabadságait, mindenekelőtt adómentességét, továbbra is az alkotmány támaszának tartották, melyet nem megszüntetni, hanem rendezni kívántak.

A hadszervezettel kapcsolatos gondolkodás alapját az 1715:8. tc. képezte, amely többek szerint választóvonalat húzott a „régí” és a „mai” idők között, s melynek értelmezése az adórendszerre és a hadszervezetre, közvetetten a jobbágytelkesek helyzetére nézve is kulcsfontosságú volt. 1715 után a fő szabály – amely korántsem érvényesült általánosan – az volt, hogy a rendi határvonal mentén jogilag elkülönülő nemességnek (és a különféle felállásban és szélességben idesorolt más csoportoknak), illetve a nem-nemeseknek különböző védelmi kötelességei, ennél fogva különböző jogai voltak. A tendencia szerint a 18. században az egyre inkább *contributio* néven emlegetett hadiadó, mint állami adónem a nemtelenek, míg az alkotmányos kötelességként felfogott inszurrekció, a bandériumok állítása és a *subsidium* a nemesek (és a hozzájuk kapcsolt csoportok) terhe volt.¹⁵⁰

Általában véve vitatott volt, hogy 1715-ben vajon a korábbi telekkatonaság kiállításának alapját konvertálták-e a reguláris hadsereg fenntartására, illetve, hogy ennek mi lett a viszonya az úrbérrendezés során összeírt telkekhez. Másfelől az is felmerült, hogy a *ne onus*-elv miatt lehet-e állandó alapja a rendes hadsereg fenntartására szolgáló hadiadónak, össze lehet-e kötni azt a jobbágytelkekkel, illetve pontosan milyen státusú telkek tartoznak az utóbbiak közé. Bars és Borsod követi felvetették, hogy ugyan a katonaság „állandó”, de száma változhat, így az adó mennyisége és annak alapja sem lehet változatlan.¹⁵¹ Hont egyik követe szerint pedig az állandó hadsereg fenntartására 1715-ben felajánlott adóalap helyreállítását nem lehet az Urbáriumhoz kötni, mert ez akkor még nem is létezett, ráadásul a tárgya csak a földesúr–jobbágy viszonya volt,¹⁵² továbbá, hogy a kerületi javaslat összezavarja a portális és banderiális fundusokat, amivel eltörli „a régi nevezetjét is a Banderialis kötelességnek”.¹⁵³

A 19. század elejére, párhuzamosan a nemesség adómentességének kiterjesztésével, a honvédelmi kötelezettségek és az ezeket megtestesítő intézmények szigorú elválasztásának normája nemcsak, hogy megerősödött, de jelentős mértékben felzárkózott hozzá a gyakorlat is, hiszen az inszurgensek tömegeit jelentős részben a kisenesség adta. A kétféle kötelességhez és hadszervezeti formához,

¹⁴⁹ Részletesen: Poór 2003: 88–98, 127–141.

¹⁵⁰ A kora újkor diétái törekedtek rá, hogy a nemesi terheket, az inszurrekciót vagy bizonyos adók fizetését egy tágabb – különböző részletességgel és szélességben lehatárolt – körrel osszák meg, amelyet általában nem terhelt hadiadó. Eredetileg a taksa is ide tartozott, ám ez a század folyamán megváltozott. Szijártó M. 2005: 154.

¹⁵¹ Napló 1825–27: III. 64.

¹⁵² Napló 1825–27: III. 299.

¹⁵³ Napló 1825–27: III. 299.

csakúgy, mint a mögöttük álló közösségekhez morális minősítések tartoztak. A megyék egy része úgy érvelt, hogy az ország védelmének 1715 után két bázisa volt: az inszurrekció és a reguláris katonaság, melyek célja azonos volt. A rendi norma erős értelmezésében azonban ezek, illetve mögöttük a nemesség és az adózó parasztság közösségei kétféle, egymástól szigorúan elválasztott alapját képezték a védelmi terheknek. Ebből egyrészt az következett, hogy egyesek a felkelés és az azt kiállító közösség morális magasabbrendűsége mellett érveltek: Máramaros szerint az inszurrekció a „régibb, és czélossabb” honvédelmi eszköz, Borsod a nemességben látta „egyedül való rendes védelmezőjét a’ Hazának”,¹⁵⁴ Nógrád szerint „a’ szegényebb sorsú Nemesség” teszi „a’ Thronus, és Haza oltalmának fő erejét”.¹⁵⁵ Másrészt pedig az, hogy nem igazságos, hasznos és jogszerű az egyiket a másik gyengítésével erősíteni, azaz, „hogy a’ született Katona a’ Zsoldos Katonának tartására adózzon”,¹⁵⁶ a *contributio* ugyanis kettős terhet ró ezekre a nemesekre, és gyengíti a felkelést. Abaúj egyik követe egyenesen úgy következtetett, hogy mivel a nemességen belül mindenki „egy Jussal él, és tsak egy kötelességgel tartozik”, a katonáskodás nem fér össze az adófizetéssel, vagyis vagy nem tartoznak adózni, vagy meg kell szűnnie a felkelési kötelezettségüknek.¹⁵⁷

Egyesek szerint a nemesség háborús részvétele legitímálta adómentességüket, ahogy Abaúj egyik követe fogalmazott: „mindenkor megbizonyította a’ Magyar Nemesség”, hogy teljesíti kötelességeit.¹⁵⁸ A francia háborúk kisnemesi tömegeket mozgósító inszurrekciói, különösen az 1809-es, szintén ezt voltak hivatottak tanúsítani. Szabolcs követe szerint „Megyéjében az Urbarialis Telkeken lakó Nemesekből, a’ közelebb mult Insurrectio alkalmával több osztályok állottak ki”, akiket ő éppúgy képvisel, mint a többieket.¹⁵⁹ Zemplén úgy tartotta, hogy a törvények nem engedik „Jobbágyi Köz-teher alá” a nemességet, mely „vérével, és vagyonának áldozatjával” védelmezi a királyt és hazáját, és amelyik „törvényes kötelességének” 1809-ben is megfelelt. Olyannyira, hogy számos elesett nemes özvegyeinek és árváinak maga a nádor rendelt támogatást, a vármegye pedig „a’ vitézül elhunytaknak emlékezetére oszlopot emelt”.¹⁶⁰

Az adóztatást támogató Fejér – differenciálva a személy és föld dimenzióit és az ezekhez tapadó kötelességeket –, egy sajátos rendi közjófogalom szellemében úgy érvelt, hogy az alkotmány „Természetében” áll, hogy „minden kedvezéshez vagyon valamelly Teher is kaptsolva”: a nemesi személyes szabadsághoz a (személyes) inszurrekció, a nemesi birtokhoz a *subsidiium* ’s más effélék”, a jobbágytelekhez pedig az adózás. Fejér elfogadta a vérrel szerzett szabadság egyenlőségének elvét, de ellenezte, hogy a földre nézve a „nemes jobbágy” nagyobb jussal bírjon,

¹⁵⁴ Napló 1825–27: II. 654.

¹⁵⁵ Napló 1825–27: III. 452.

¹⁵⁶ Napló 1825–27: III. 203. Máramaros megfogalmazása.

¹⁵⁷ Napló 1825–27: III. 50.

¹⁵⁸ Napló 1825–27: III. 57.

¹⁵⁹ Napló 1825–27: II. 680–681.

¹⁶⁰ Napló 1825–27: II. 684.

mint a birtokos, aki címe mellett azt is a vérével szerezte. Ha az előbbieket felmentenék, akkor ők a telek haszna után semmilyen terhet nem viselnének, mert a felkelés csak a személyt kötelezi, így „a’ Státusnak egész haszon nélkül való tagja maradna”.¹⁶¹ A horvát követek szerint a kettős kötelesség nem igazságtalan, mert a jobbágytelken ülőknek az adófizetés ellenére is megmaradna a felkeléssel ellensúlyozott személyes szabadságuk.¹⁶² Trencsén szerint mivel felkelni mindenki a maga személye után köteles, az inszurrekció ereje nem növekszik annyival, amennyivel az adóalap csökken.¹⁶³ A soproni követ a fenti, a nemesség adómentességét a vérrel való szolgálat exkluzivitására és morális magasabbrendűségére hivatkozó érveléssel szemben a honvédelmi kötelességek specifikus formákban megnyilvánuló, de általános jellegét hangsúlyozta. Szerinte hagyományosan a paraszt nemcsak adózik, de mint portális és állandó katona ugyanúgy a „vérrel szolgál”, hajdan katonáskodnia kellett az inszurrekció mellett, 1715-től pedig „a’ Magyar Ezredek mindenkor kijelentethettek vitézségekkel”.¹⁶⁴

Pest megye a csak *de jure* létező bandériumokat hozta fel a jobbágytelkesek védelmében, elválasztva egymástól a banderiális és portális fundusokat. A bandériumokban birtoktalan nemesek szolgáltak, akik „a’ Magyar Constitutio kezdetétől fogva, mind az Urak földjein laktak”, telkeiket pedig nem számlálták össze.¹⁶⁵ Az 1715:8. tc. csak a portális telkeket rendelte a hadsereg zsoldjára, és mivel a bandériumokat fenntartotta, a fenti kötelességek elvben fennmaradtak. Így a jobbágytelken ülő nemesek továbbra is katonáskodni tartoznak a földesuruk bandériumában, ezért a banderiális munkálat tárgyalása során kell kideríteni, hogy hol kell lakóhelyet adni nekik, hogy biztosítsák adómentességüket.¹⁶⁶ Ennek nyomán Sopron középutas megoldást javasolt: a jobbágytelken ülő nemesek fizessék az állami adót és katonáskodjanak felkelés idején uruk bandériumában, cserébe szabadítsák fel őket minden földesúri tehertől.¹⁶⁷ Voltak, akik úgy vélték, a kétféle fundus megkülönböztetésének nincs jelentősége, mert a portaszámba eddig nem beszámított – nem úrbéres – telkek az összeírásba sem kerülnének bele.¹⁶⁸ Pozsony pedig általában véve is tagadta, hogy a jobbágytelkesek helyzete kapcsolatba hozható a bandériumokkal.¹⁶⁹

* * *

A jobbágytelkesek összeírásának ügye egy gazdasági súlyát tekintve marginális, jogilag köztes helyzetű, de országosan és egyes megyékben a nemesség egészéhez képest jelentős számú, politikai jogokkal rendelkező csoport sajátos helyzetén

¹⁶¹ Napló 1825–27: III. 65–70.

¹⁶² Napló 1825–27: III. 61.

¹⁶³ Napló 1825–27: III. 47.

¹⁶⁴ Napló 1825–27: III. 222.

¹⁶⁵ Napló 1825–27: II. 679–680.

¹⁶⁶ Napló 1825–27: III. 29–32.

¹⁶⁷ Napló 1825–27: III. 128.

¹⁶⁸ Napló 1825–27: III. 298–299.

¹⁶⁹ Napló 1825–27: III. 301–304.

keresztül az egész rendi alkotmányosság, közte a nemesi előjogok alapjait is viták tárgyává tette. Az 1825–27-es diéta előtt a nem-adóztató megyékben, vagy ott, ahol igen kevesen éltek, az érintett kismanesek léte nem is feltétlenül vált reflexiók tárgyává. Országos szinten, csekély előzményekre támaszkodva az 1826-os vitában kísérelték meg jogilag és vagyoniilag alapvetően a jómódú birtokosokhoz képest definiálni ezt a sokféle, különböző élethelyzetű egyénekből álló csoportot, mint külön nemesi „classis”-t, s eközben általában véve a nemesség mibenlétere is reflektálni. A jobbágytelken ülő nemesekkel kapcsolatos vélemények széles spektrumon mozogtak: a helyi körülmények függvényében a feltétlen szolidaritástól a távolságtartó számításig terjedtek. Meghatározónak bizonyult a partikuláris megyei érdekek sérelmi jellegű képviselése, mivel a megyei kondíciók és az *uszas* különbözött egymástól, a porták újrafelosztása pedig zéró összegű játék volt. Az adózásellenes „párthoz” köthető egyes gúnyiratok, Nagy Pál és más követek felelősségét firtatva, pedig szimbolikusan eltemették az 1741:8. tc.-et.¹⁷⁰

A döntően hagyományos eszközökkel és felfogásban megvívott vitában olyan elemek is feltűntek, amelyek a rendi politikai gondolkodás lassú változását mutatták. A jobbágytelkesek adó alá szorításának, egyúttal a rendi norma erős felfogásának fő szószólója, Nagy Pál a – Poór János kifejezésével élve – „adók és katonák” körül forgó diskurzus keretei közül kilépve egy modernebb közjó-fogalom felől értelmezte újra az adó problematikáját: „nem is úgy kell az Adót nézni egyedül, mint a’ Katona zsoldját, hanem mint a’ Nemzetnek, és a’ kormánynak legnagyobb kintsét, mellyből minden némű szükségek pótoltnak”. Példaként a megyei házipénztárakat hozta fel, melyekből számos közfeladatot finanszíroznak, így az adó forrásának apasztásával „nagyobb kárt szenvedne ebben maga a’ Nemzet, mint a’ Kormány, a’ Katona zsoldjára nézve”.¹⁷¹ A másik oldalról az adózást és összeírást ellenző Szatmár 1827 januárjában a nemesi jogegyenlőség eszméje és a rendi szolidaritástudat jegyében azzal érvelt, hogy az adózók teheinek könnyítésére akadnak hatásosabb módok is, mint a sarkalatos nemesi jussok és szabadságjogok feláldozása. A terhet nem egyedül a legszegényebb „Nemesi classisra” kellene hárítani, az ugyanis szétszakítaná a nemességet, „mint egy új Státust formálna a’ Státusban”, hanem „felsőbb és alsóbb Rendüeknek illendő mértéklet szerint egyformán viselni”.¹⁷² Itt már a közteherviselés gondolatának sajátos rendi felfogása tűnik fel. A vita egyik éles szemű kortárs elemzője, az ifjú gróf Dessewffy Aurél, aki apja, Dessewffy József, szabolcsi követ mellett vett részt a diétán, a kérdés politikai tétjét a rendek szemszögéből felmérve, a közteherviseléssel kapcsolatos, a jövőre vonatkozó várakozások kontextusában világosan értékelt a történeteket: „Tudjuk mennyire volt ezen törvény cikkely [az 1741:8. tc.] már ezelőtt is sértve – ’s hazánknak felvilágosodottabb fiai a’ diétán, igen látják azt, hogy elébb utóbb mindnyájan fizetni fogunk. A’ fő dolog az, hogy legyen

¹⁷⁰ Vitális 1888: 156–158.

¹⁷¹ Napló 1825–27: III. 223.

¹⁷² Napló 1825–27: III. 707.

miből – hogy magunk határozzuk meg, mit fizessünk – ’s hogy tudjuk, hova fordítatik pénzünk?’¹⁷³

A végzés és a felirat országos szinten is világossá tette a jogi egyenlőség fikciójára épülő norma bomlását. Az összeírási instrukció ugyanakkor a rendi jogfelfogásnak megfelelően időleges *modus vivendi* érvényesített, éles különbséget téve a jobbágytelket használó nemesek és nem-nemesek között. Az 1827-ben meginduló összeírások során e nemesi „classis” még politikailag kevésbé tudatos tagjai is kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogyan döntöttek róluk a diétán. Adózásukról az 1836:11. tc. rendelkezett, és a kiváltságos és szerződéses helyeket is beleértve elrendelte ugyan a jelenleg és a jövőben jobbágytelken ülő nemesek – úrbéri földjeik és haszonvételeik utáni – állami és megyei adóztatását,¹⁷⁴ de jogi helyzetük így is kedvezőbb maradt a parasztságénál. Politikai jogaik miatt a kismemesség más csoportjaival együtt a reformkori politika jelentős részben épp az ő meggyőzésük körül forgott.¹⁷⁵

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár

Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

IV.3. Pest Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 1790–1848

a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

b. Országgyűlési iratok

c. Köz- és kisgyűlési iratok

XV.32. Mikrofilmek gyűjteménye

Országos Levéltára (MNL OL)

N 22 Archivum palatine secretum archiducis Josephi 1795–1847

Iratok 1802: *Naponként való jegyzései [...]* Magyar Ország Gyűlésének. Pozsony

Iratok 1825–27: *Magyar Ország Gyűlésének Írásai*. 1–3. köt. Pozsony

Napló 1802: *Naponként való jegyzései [...]* Magyar Ország Gyűlésének. Pozsony.

Napló 1825–27: *Magyar Ország gyűlésének jegyző-könyve*. 1–6. köt. Pozsony.

CJH = *Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1895: Milleniumi emlékkiadás.*

1–21. köt. (Szerk. Márkus Dezső, ford. Csiky Kálmán, Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen). Budapest, 1896–1900.

Czuczor Gergely – Fogarasi János 1870: *A magyar nyelv szótára*. 5. kötet. Pest.

Kazinczy Ferenc 1910: *Levelezése*. (Kiad. Váczy János.) 20. kötet. Budapest.

¹⁷³ Gr. Deseffy Aurél Kazinczy Ferencnek, Szentmihály, 1826. aug. 30. In: Kazinczy 1910: 94.

¹⁷⁴ CJH VIII: 49–50.

¹⁷⁵ Szabad 1981.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bottló Béla 1957: Az 1828. évi országos összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 242–308.
- Dobszay Tamás 2019: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest.
- Dominkovits Péter 1995: Marginális helyzetben: Jobbágytelken ülő nemesek Győr megyében, a XIX. század első felében. *Arrabona* (34.) 159–197.
- Horváth Gergely Krisztián 2005: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben: Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838). *Korall* (6.) 19–20. 160–189.
- Horváth Mihály 1864: *Huszonöt év Magyarország történetéből*. 1. kötet. Genf.
- Mályusz Elemér 1923–1924: A reformkor nemzedéke. *Századok* (57.) 1–6. 17–75.
- Molnár András 2003: „Tekintetes karok és rendek!”: *Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848*. Zalaegerszeg.
- Molnár András 2021: *Deák Antal a pozsonyi diétán*. Budapest.
- Poór János 2003: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest.
- Ralovich Lajos 1888a: Az 1825–27-ki országgyűlésről II. *Hazánk* (8.) 3. 173–189.
- Ralovich Lajos 1888b: Az 1825–27-ki országgyűlésről III. *Hazánk* (8.) 4. 262–280.
- Sárváry Ferenc 1842: *Földesúr' és jobbágy' kézikönyve törvényi tekintetben*. Debrecen.
- Seresné Szegőfi Anna (közread.) 1987: *Borsod vármegye képviselője a reformországgyűlésen. Követutasítások és követi végjelentések*. Miskolc.
- Szabad György 1981: A kisnemesség társadalmi és politikai állása a reformkorban. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* (7.) 113–122.
- Szabó István 1940: *A magyar parasztság története*. Budapest.
- Szabó István 1976: Jobbágyság – parasztság: Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. In: Uő: *Jobbágyok – parasztok: Értekezések a magyar parasztság történetéből*. (Szerk. Für Lajos). Budapest. 31–49.
- Szijártó M. István 2005: *Nemesi társadalom és politika*. Budapest.
- Szita János 1986: A magyar nemesség adómentessége és adómegajánlási joga a XVIII. és XIX. században. *Jogtörténeti Tanulmányok* (6.) 367–384.
- Tárkány Szücs Ernő 1981: *Magyar jogi népszokások*. Budapest.
- Tóth Zoltán 1991: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”: Társadalomtörténeti esszé. *Századvég* (6.) 2–3. 75–130.
- Varga János 1964: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. *Történelmi Szemle* (7.) 2. 378–388.
- Varga János 1967: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Budapest.
- Vaszary Kolos 1883: *Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez*. Győr.
- Vitális Mór 1888: Országgyűlési pasquillusok 1825-ből. *Hazánk* (9.) 2. 151–158.
- Zsoldos Jenő 1957: Munkásosztály. *Magyar Nyelvőr* (81.) 1. 19–38.